

УДК 314.7

Н. В. Тілікіна,
к. е. н., заступник директора з наукової роботи,
Державна установа "Державний інститут сімейної та молодіжної політики"
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5755-5301>
І. В. Пеша,
к. пед. н., експерт, Громадська організація "Інститут молоді"
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8367-2010>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.81

ПОТРЕБИ І ПРОБЛЕМИ МОЛОДІ ПРИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ

N. Tylikina,
 PhD in Economics, Deputy Director of scientific work, State Institution "State Institute of Family and youth policy"
I. Piesha,
 PhD in Pedagogical Sciences, Expert, Public Organization "Institute for Youth"

THE NEEDS AND PROBLEMS OF YOUTH IN EMPLOYMENT IN THE CONDITIONS OF A FULL-SCALE RUSSIAN INVASION OF THE TERRITORY OF UKRAINE

У статті досліджено вплив повномасштабного російського військового вторгнення на територію України на вимушену трудову міграцію та умови працевлаштування населення, зокрема що стосується молоді. За результатами фокусованих інтерв'ю з молоддю, проведених у червні-липні 2022 року визначено основні проблеми та перспективи працевлаштування молоді у період повномасштабного військового вторгнення та після закінчення війни.

Повномасштабне російське вторгнення суттєво вплинуло на зайнятість і працевлаштування української молоді: переважно втратили роботу ті з них, хто працював у недержавному секторі, особливо самозайняті. Молоді люди, хто не втратив роботу, мають проблеми із зміною форм зайнятості, зменшенням обсягів роботи і рівня заробітної плати та її затримкою. Більшість учасників опитування мають фінансові та матеріальні проблеми та вимушені шукати роботу або тимчасові підробітки. Ускладнюють працевлаштування молоді такі проблеми як: вимоги роботодавців щодо наявності досвіду роботи, недовіра до молодих спеціалістів, низька якість викладання та невідповідність професійної підготовки сучасним запитам ринку праці, необхідність володіння спеціальними знаннями і навичками, неефективна профорієнтаційна робота. Дослідження визначило гендерні упередження, що існують при працевлаштуванні молоді: роботодавці не зацікавлені брати на роботу молодих жінок з дітьми, перевага надається молодим чоловікам, існують стереотипи щодо "суто жіночих" і "суто чоловічих" професій.

Проблеми працевлаштування внутрішньо переміщених осіб пов'язані передовсім із обмеженою кількістю вакансій у місцях тимчасового перебування, незацікавленістю роботодавців брати на роботу тимчасових працівників, напруженим емоційним стоном і небажанням ВПО працевлаштовуватися, упередженим ставленням місцевих жителів до ВПО, мовним бар'єром. Визначено умови, за яких молодь із числа вимушених переселенців може повернутися до своїх громад під час і після війни, а саме: суб'єктивні (внутрішні) — туга за домом та відчуття патріотизму; об'єктивні (зовнішні): економічні, соціальні, безпекові та етнокультурні умови. Молодь із числа ВПО планує повернутися додому, за умови закінчення війни, бойових дій, деокупації території їхнього проживання, відбудови житла і інфраструктури. Задля гарантії подальшого працевлаштування, розширення можливостей вибору роботи молодь вважає за необхідне підвищити рівень власних професійних навичок і знань.

The article examines the impact of the full-scale Russian military invasion of the territory of Ukraine on forced labor migration and the employment conditions of the population, particularly as it relates to youth. Based on the results of focused interviews with young people, the main problems and employment prospects of young people during the period of full-scale military invasion and after the end of the war were determined. The full-

scale Russian invasion had a significant impact on the employment and employment of Ukrainian youth: mostly those who worked in the non-state sector, especially the self-employed, lost their jobs. Young people who have not lost their jobs have problems with changing forms of employment, decreasing the volume of work and the level of wages and its delay. Most of the survey participants have financial and material problems and are forced to look for work or temporary part-time jobs. Such problems complicate the employment of young people as: requirements of employers regarding the availability of work experience, mistrust of young specialists, low quality of teaching and inconsistency of professional training with modern demands of the labor market, the need to possess special knowledge and skills, ineffective career guidance work. The study identified gender biases that exist in the employment of young people: employers are not interested in hiring young women with children, preference is given to young men, there are stereotypes about "purely female" and "purely male" professions.

The problems of employment of internally displaced persons are primarily related to the limited number of vacancies in places of temporary stay, the lack of interest of employers in hiring temporary workers, the intense emotional strain and reluctance of IDPs to find employment, the prejudiced attitude of local residents towards IDPs, and the language barrier. The conditions under which young people from the number of forced migrants can return to their communities during and after the war are determined, namely: subjective (internal) — longing for home and a sense of patriotism; objective (external): economic, social, security and ethno-cultural conditions. The youth from among the IDPs plan to return home, provided the war, hostilities, de-occupation of the territory of their residence, reconstruction of housing and infrastructure. In order to guarantee further employment and expand the possibilities of choosing a job, young people consider it necessary to improve the level of their own professional skills and knowledge.

Ключові слова: міграція, працевлаштування, внутрішньо переміщені особи, особи, що шукають тимчасовий прихисток, повномасштабне російське вторгнення на територію України.

Key words: migration, employment, internally displaced persons, persons who is seeking temporary shelter, full-scale Russian invasion of the territory of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Воєнні дії на території України значним чином вплинули на економіку та ринок праці країни. Розрахунки економічних збитків від війни станом на 24 березня 2022 року показали, що загальні втрати економіки України можуть становити від 543 млрд дол. США до 600 млрд дол. США (з урахуванням прямих і непрямих втрат) [11]. За даними Державної служби статистики України, у II кварталі 2022 року зниження ВВП становило 37,2% (порівняно з II кварталом 2021 року). У серпні ж, за даними Мінекономіки, показник валового внутрішнього продукту оцінювався нижче минулорічного орієнтовно на 35%. Тобто, як бачимо, темпи падіння ВВП сповільнюються [20].

На даний час органи державної статистики не мають можливості проводити обстеження робочої сили, тому інформація за I квартал 2022 року відсутня. У 2021 році рівень зайнятості молодого населення України віком 15—24 роки становив 24,8% до населення відповідного віку, віком 25—29 років — 70,4%, віком 30—34 роки — 74,0%. Порівняно з 2020 роком рівень зайнятості серед молоді дещо знизився (25,8%, 72,1% і 74,5% відповідно). Серед молодих жінок показники зайнятості були значно нижчі, ніж серед чоловіків (22,4%, 59,8% і 63,9% проти 27,1%, 80,5% і 83,7% відповідно). Серед молодих жителів міських поселень рівень зайнятості був вищим ніж серед молоді з сільської місцевості (22,7%, 73,8% і 75,5% проти 28,7%, 64,4% і 70,9% відповідно). Взагалі рівень зайнятості молоді віком 25—29 років і 30—34 роки завжди є вищим ніж серед населення пра-

цездатного віку (65,3%) [18]. Загалом, зайнятість молоді в Україні характеризується дисбалансом попиту і пропозицій на ринку праці, низьким рівнем економічної активності молоді віком 14—24 роки та високим рівнем безробіття і неформальної зайнятості.

Через повномасштабну війну ринок праці в Україні кардинально змінився. Зменшилась кількість вакансій, знизилась активність кандидатів, змінилися регіони, де попит і пропозиція робочої сили вище (Київ, Львів, Дніпро, Одеса, Вінниця), та професійні напрями (сфера виробництва, IT-сфера, торгівля, медицина, продажі) [19]. Кількість вакансій дистанційної або віддаленої роботи скоротилася вдвічі (до початку війни було близько 6 000 таких пропозицій, три місяці потому — всього 3 000) [19].

Враховуючи особливості і запити відновлювального періоду економіки України під час і після закінчення війни доцільно впровадження нових державних програм і проєктів зі сприяння зайнятості населення, а особливо молоді, підтримці українського бізнесу. Для цього потрібно знати і досліджувати проблеми, з якими стикається молодь на ринку праці України у той чи інший спосіб. Виникає необхідність дослідження становища української молоді на ринку праці в умовах повномасштабних військових дій, вивченні проблем, з якими молодь стикається, та формування державної політики, спрямованої на розв'язання цих питань.

Мета: вивчення потреб молоді при працевлаштуванні і пошуку роботи в умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України і перспективи молодіжної зайнятості після закінчення війни.

Наукова новизна статті полягає у тому, що вперше здійснено комплексне дослідження вивчення проблем і потреб української молоді, яка знаходиться у пошуках роботи і можливостей для розвитку власної кар'єри, у період повномасштабного російського вторгнення на територію України.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

При написанні статті використано: аналітичний метод — для збирання, оброблення й систематизації наукової інформації, вивчення зарубіжного і вітчизняного досвіду; методи наукового абстрагування, спостереження, синтезу та аналізу — при вторинному і первинному аналізі результатів соціологічних досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку ринку праці України, його регулювання та реформування, аспекти зайнятості населення є об'єктом наукових досліджень багатьох українських дослідників, зокрема: Д.П. Богині, О.А. Грішнова, Б.М. Данилишин, Л.М. Ільч, А.М. Колота, І.О. Курило, Е.М. Лібанової, Л.П. Лісогор, О.В. Макарова, С.І. Пирожков, Л.Т. Ткаченко, О.І. Цимбал, О.М. Ярош та інші [2, 7, 8].

Вивченням відповідності професійної орієнтації молоді структурі потреб ринку праці займалися І. Марченко [9], М. Найд'юнов, Л. Григоровська [15] та інші. Питання соціально-професійного становлення молоді, її ціннісні та професійні орієнтації аналізувалися в багатьох соціологічних дослідженнях [12].

Соціологічні дослідження щодо проблем з працевлаштування та вимушеної внутрішньої і зовнішньої міграції внаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію України проводять багато дослідницьких компаній та різних аналітичних центрів: Gradus Research [16], компанія "Оперативна соціологія" [22], Соціологічна група "Рейтинг" [23], Міжнародний дослідницький холдинг "4Service" [21], "Європа без бар'єрів" [6] та інші.

Але недостатньо вивченими залишаються проблеми, з якими стикається молодь та населення України на ринку праці у період військових дій, перспективи зайнятості молоді після завершення війни, потребують вивчення питання формування державної політики, спрямованої на розв'язання цих питань. Це і вплинуло на вибір мети, об'єкта та предмета даного дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Повномасштабне російське вторгнення на територію України спровокувало інтенсивну внутрішню та зовнішню міграцію населення України. За результатами четвертого раунду репрезентативного експрес-оцінювання загального населення України, проведеного Міжнародною організацією з міграції (МОМ) [5], станом на 3 травня 2022 року 18,2% загального населення (8,03 млн осіб) були внутрішньо переміщеними особами в межах України.

Внутрішня міграція суттєво впливає на розвиток людського капіталу і може стати істотним фактором перерозподілу людських ресурсів усередині країни. Значна частина внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) —

це представники вразливих груп: діти, вагітні та годуючі жінки, люди похилого віку, особи з інвалідністю, особи, які безпосередньо постраждали від насильства. Майже кожен десятий з ВПО (13,5%) вже мав попередній досвід переміщення під час війни на Донбасі у 2014—2015 роках [4].

Після початку повномасштабної війни значна частина українців втратили роботу про що свідчать результати соціологічних досліджень. Так, за результатами шостого загальнонаціонального опитування "Адаптація українців до умов війни" [23], серед молоді, які мали роботу до війни, 60% опитаних втратили роботу (серед усіх опитаних — 53%), 15% — продовжили працювати у звичному режимі (серед усіх опитаних — 22%), 20% — працювали відділено або мали часткову зайнятість (серед усіх опитаних — 21%).

За результатами опитування "Настрої українців та дії під час повномасштабної війни Росії з Україною" [16], 54% респондентів були працевлаштовані, з них 25% мали роботу і працювали, а 29% — мали роботу, але не працювали. Кожен четвертий з опитаних (25%) визнав, що втратив роботу через війну. Серед тих, хто втратив роботу під час війни, 19% респондентів припадає на працівників торгівлі, 15% — на працівників промисловості, 13% — на працівників будівельних професій, 10% — на програмістів і розробників у ІТ сфері, 7% — на працівників транспорту і зв'язку.

Також після початку повномасштабної війни відмічається затримка з заробітної плати та зменшення її розміру, що в свою чергу ускладнило економічне становище українців. Серед працевлаштованих респондентів кожен третій (32%) опитаний не отримував заробітної плати, 65% — отримували, причому з них 18% опитаних були впевнені, що будуть її отримувати і далі, а 47% — висловили побоювання щодо подальших виплат. Крім того, у 3% опитаних з тих, хто отримував заробітну плату, її розмір збільшився, 40% — отримували заробітну плату у повному обсязі, а майже половина (46%) — отримали меншу заробітну плату, ніж до війни [16].

Повномасштабна війна також внесла суттєві зміни в діяльність українського бізнесу. За результатами опитування представників українського бізнесу [3], у квітні 2022 року лише 14% бізнес-структур працювали в режимі довоєнного часу, третина власників та топменеджерів (31%) визначили, що їхній бізнес "працює частково", а 18% — "майже не працює". За оцінкою представників бізнесу у квітні 2022 року не працювала третина (33%) бізнес-структур, з них: 27% — призупинили роботу до покращення ситуації, 6% — не працювали і не планували відновлювати роботу. Найпоширенішими сферами бізнесу в умовах війни залишаються торгівля (39%) та ІТ технології (11%). Крім того, український бізнес відновлює виплати заробітної плати працівникам. Якщо у березні 2022 року виплати працівникам на довоєнному рівні планували 14% роботодавців, то наприкінці квітня цей показник зріс до 23%. Кількість тих, хто не планує виплати, зменшилася з 33% до 20% [3].

За результатами опитування "Війна в Україні: соціологічний вимір" [1], переважна більшість опитаних (80,1%) починаючи з 24 лютого 2022 року не змінили

місце свого перебування, 17,1% (у розрахунку відносно усього населення України це складало 7,5 млн осіб) — вимушено переїхали до інших населених пунктів у межах України, 1,9% — виїхали з України.

Щодо молоді, то результати цього дослідження свідчать, що 70,7% респондентів віком 18—24 роки і 69,9% віком 25—34 роки не змінили місцезнаходження з початку війни, змінили місце перебування у межах того ж населеного пункту відповідно 3,3% і 2,4% опитаних. Частина молоді були вимушені виїхати з населеного пункту постійного перебування: переїхали до інших населених пунктів у межах району/області відповідно 7,4% і 6,3% опитаних; переїхали до іншої області в межах України відповідно 15,3% і 18,7% респондентів; виїхали з України — відповідно 2,9% і 2,2% [1].

Вивченню потреб молоді при працевлаштуванні і пошуку роботи в умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України і після закінчення війни спрямоване соціологічне дослідження, проведене у червня-липні 2022 року ГО "Інститут молоді" на замовлення Центру "Розвитку КСВ"¹, до організації і проведення якого долучилися автори статті. У рамках дослідження поведено фокус-групи з молоддю, що дало змогу визначити основні проблеми та перспективи працевлаштування молоді у період повномасштабного військового вторгнення та після закінчення війни.

Так, щодо впливу війни на основні сфери життя молоді, то можна стверджувати, що повномасштабне російське вторгнення на територію України значним чином вплинуло на зайнятість і працевлаштування української молоді. Переважно втратили роботу молоді люди, які працювали у недержавному секторі, особливо самозайняті особи і підприємці не мають замовлень: "...від початку війни всі замовлення, які були, відразу відпали, місяць-півтора не мав роботи, але в цей час волонтерів, було багато біженців на Львівському вокзалі, тому волонтерів активно місяць, зараз уже відновилась моя робота, тому працюю" (чоловік, 30 років, фрілансер).

Ті учасники/ці, хто не втратив роботу, також стикнулися з певними проблемами: зменшення обсягів роботи і форми зайнятості, що призвело до зниження заробітної плати та затримки її виплат: "...на час війни я роботу не втратила, але зменшився обсяг роботи, та деякий час я працювала дистанційно" (жінка, 25 років, працює); "...ми як бюджетна організація працюємо, але культурна діяльність зараз призупинена, немає можливості займатися з дітьми, приводити їх до нас... поки що не дозволяють, але онлайн діяльність можлива, тобто це і онлайн уроки, і онлайн виставки, адже треба адаптуватися до теперішніх умов" (чоловік, 34 роки, викладач);

Збільшились обсяги робіт у тих, хто працює у соціальній сфері та наданні гуманітарної допомоги: "...перший місяць ми фактично ночували, тому що ми не знали, що буде відбуватись і мали розуміти як швидко реагувати на ті чи інші події, зокрема, досить масово і потужно вночі телефонували з приводу того, де можна переночувати, як гуманітарну допомогу отримати, і як

можна знайти житло, як заправитись, дуже багато було таких дзвінків і було набагато простіше вирішити це на місці..." (чоловік, 28 років, працює).

Значна більшість учасників/ць фокус-груп з молоддю з числа внутрішньо переміщених осіб втратила роботу у зв'язку з переміщенням до інших населених пунктів та руйнуванням інфраструктури регіонів, з яких вони виїхали. Ті хто не втратив роботу, зазнали скорочення обсягів роботи та зниження рівня заробітної плати: "Воєнні дії дуже вплинули. В нас скоротили зарплатню на 50%... Я мала працювати на трьох проектах, які знімалися. Мене все влаштувало і графік, і зарплата, але на жаль сталася війна і всі проекти заморозились... На телебаченні мені обіцяють зайнятість до вересня, але зарплата в половину скорочена" (жінка, 29 років, працює, ВПО).

Учасники/ці фокус-груп зазначили, що у громадах, до яких переїздить ВПО зростає конкуренція при працевлаштуванні, підвищується попит на роботу, тоді як кількість вакансій не збільшується: "...багато внутрішньо переміщених осіб зараз знаходяться тут [у західній Україні]..., тому немає місць працевлаштувати таку велику кількість людей..." (жінка, 22 роки, студентка); "...у...нашій громаді складнощі з працевлаштуванням... не тільки у внутрішньо переміщених осіб, але й просто у місцевих... робочих місць не вистачає, дуже велика кількість підприємств та установ не працюють через війну..." (чоловік, 34 роки, працює).

Більшість учасників/ць фокус-груп віком 14-34 роки мають фінансові і матеріальні проблеми, через що вимушені шукать роботу або тимчасові підробітки: "Наразі шукаю як онлайн, так і офлайн роботу, можливо навіть не за спеціальністю, адже і до війни було небагато місць для юристів, зараз роботи стало ще менше..." (жінка, 22 роки, не працює, ВПО); "Зараз працюю юристом дистанційно на сайті "Кабанчик". Робота неофіційна. Критерієм для вибору роботи став графік (щоб була можливість мати неповний робочий день), надання відпустки та оплата праці" (жінка, 24 роки, студентка, ВПО).

Також війна впливає на емоційне та психологічне становище молоді, що призводить до пониженої концентрації уваги, відчуття страху і незахищеності та зважає повноцінно навчатися і працювати: "...це великий емоційний тиск зараз, буває важко сконцентруватись..." (дівчина, 17 років, ВПО, закінчила школу); "Дуже вплинули, тому що в першу чергу ця вся ситуація в країні психологічно давить на всіх..." (дівчина, 15 років, ВПО, учениця).

Серед проблем, що ускладнюють працевлаштування молоді, на думку учасників фокус-груп, можна назвати:

— вимоги роботодавців щодо наявності досвіду роботи, тобто рівень професійної підготовки молоді не задовольняє роботодавців: "...усі роботодавці хочуть з досвідом роботи, навіть після інститутів..." (чоловік, 33 роки, підприємець);

— недовіра роботодавців до молодих спеціалістів, особливо через відсутність досвіду: "Ти не можеш влаш-

¹ Результати соціологічного дослідження стосовно вивчення потреб молоді щодо кар'єрного розвитку і працевлаштування в межах програми "Мріємо та діємо" (UNITY), проведеного у червні-липні 2022 року ГО "Інститут молоді" на замовлення Центру "Розвиток КСВ" в межах програми "Мріємо та діємо". Програма "Мріємо та діємо" впроваджується за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та виконується IREX у партнерстві з Центром "Розвиток КСВ", Будуємо Україну разом (БУР), Making Cents International (MCI), Міжнародним республіканським інститутом (IRI) та Zinc Network.

туватись тому, що не має досвіду. А досвіду немає тому, що ти не можеш влаштуватися." (чоловік, 32 роки, не працює, ВПО);

— низька якість і застаріла система викладання: "...підвищити якість викладання, щоб було менше викладачів радянського зразку..." (чоловік, 30 років, безробітний);

— працевлаштування на гідну роботу передбачає володіння певними знаннями і навичками (знання іноземної мови, уміння керувати машиною тощо): "Я... не можу працевлаштуватися через ряд причин: досвід роботи, наявність власного автомобіля або водійських прав, або знання англійської мови (вищого та середнього рівня) або інших іноземних мов" (жінка, 20 років, студентка);

— знання і навички, які отримує молодь під час навчання, не відповідають запитам ринку праці: "...є розрив між освітою та роботою, якщо говорити про ІТ-спеціальності, то там величезний факап в тому, що дає університет і що вимагає роботодавець і без практичного досвіду ти не можеш підтвердити свої знання" (жінка, 25 років, менеджер з персоналу);

— неефективна профорієнтація, молодь несвідомо обирають майбутню спеціальність: "...більшість молодих людей вступають навчатись на спеціальності, які їм не по душі в силу віку..." (жінка, 21 рік, студентка);

— відсутність знань щодо етапів і підходів працевлаштування (проходження співбесіди, підготовка резюме тощо): "...важко знайти роботу через те, що вони (молодь) мало обізнані як правильно працевлаштуватися, правильно скласти резюме, мотиваційний лист, як правильно себе вести на співбесіді" (жінка, 20 років, студентка).

Щодо гендерного аспекту при працевлаштуванні молоді, то існують певні гендерні упередження:

— роботодавці незацікавлені брати на роботу молодих жінок з дітьми: "...зараз дуже важко знайти роботу... в моєму віці (мені 31) завжди питають чи не буде проблем з дітьми" (жінка, 31 рік, безробітна);

— роботодавці надають перевагу чоловікам: "Чоловікам легше знайти роботу, бо фізична сила завжди потрібна" (жінка, 18 років, студентка, ВПО);

— існують стереотипи щодо "суто жіночих" і "суто чоловічих" професій: "У сфері громадських (некомерційних) організацій набагато простіше знайти роботу жінкам, ніж чоловікам, у сфері політичних технологій (консалтингу)/лобізмі — навпаки" (чоловік, 31 рік, безробітний, ВПО).

Учасниця, яка є особою з інвалідністю, визнала проблему з працевлаштуванням за спеціальністю для осіб з інвалідністю, що пов'язано з відсутністю безбар'єрного доступу до інфраструктурних об'єктів.

Половина учасників/учасниць фокус-груп визнали наявність проблеми при працевлаштуванні внутрішньо переміщених осіб, а саме:

— обмеженість вакансій в громадах тимчасового розміщення: "...відсутність достатньої кількості робочих місць у регіонах, в які переїхали ВПО..." (жінка, 21 рік, студентка);

— незацікавленість роботодавців брати на роботу тимчасових працівників: "В моєму містечку, де я живу, ніхто не хоче брати людей на роботу, які через місяць або два можуть повернутися додому" (жінка, 31 рік, не працює);

— напружений емоційний стан ВПО: "Їм складно, тому що вони на новому місці...психологічний і моральний стан у них ...складний" (чоловік, 33 роки, приватний підприємець);

— небажання ВПО працевлаштуватися: "...банальне небажання (ВПО) працювати хоча б кимось..." (жінка, 21 рік, студентка, особа з інвалідністю);

— упереджене ставлення місцевих жителів до ВПО: "Щодо ВПО, то дуже важко знайти зараз роботу, особливо в західних регіонах, де дуже низька заробітна плата та погане ставлення до приїзжих..." (чоловік, 22 роки, студент, ВПО);

— мовний бар'єр (більшість внутрішньо переміщених розмовляють російською мовою): "...мовний бар'єр — більшість ВПО російськомовні..." (жінка, 21 рік, студентка).

Натомість молодь із числа внутрішньо переміщених осіб вважає, що працевлаштування для ВПО не є проблемним питанням:

— роботу можна знайти за будь-яких обставин, незалежно від умов життєвих і воєнного стану: "Звісно, складнощі є, але завжди можна знайти якусь легку роботу, навіть, підрібток, особливо молоді" (жінка, 20 років, студентка); "Людяма мого віку зазвичай не проблема знайти роботу, щодо ВПО — також не бачу проблем" (чоловік, 31 рік, безробітний, ВПО);

— ВПО приділяється першочергова увага в регіонах розселення щодо їхнього працевлаштування та забезпечення всім необхідним: "у нас ... на першому місці стоять ті люди, які є внутрішньо переміщені, вони стоять на першій черзі стосовно роботи" (чоловік, 27 років, різноробочий).

Повномасштабне російське вторгнення на територію України негативно вплинуло на перспективи і можливості подальшого працевлаштування молоді. Відбулося зменшення кількості вакансій, зміна регіонів що пропонують працевлаштування (лідери за кількістю вакансій у травні 2022 року — Київ, Львів, Дніпро, Одеса, Вінниця) та зміна пріоритетних професійних напрямів. Одні учасники/ці фокус-груп вважають, що цей вплив є виключно негативним: "Думаю, що молоді стане ще складніше знайти роботу, ніж було до війни" (чоловік, 31 рік, безробітний, ВПО); "Якщо до війни знайти роботу молоді та молодим спеціалістам було досить проблематично, то зараз виконання цього завдання стало майже нереальним" (жінка, 24 роки, студентка, ВПО).

Окремі учасники фокус-груп вважають, що війна розширила можливості для працевлаштування молоді, створила нові умови праці:

— гнучкий графік роботи та різноманітні форми організації праці: "...я бачу можливості до більшої гнучкості щодо ставлення до своєї роботи і забезпечені себе додатковою роботою дистанційно або онлайн" (жінка, 28 років, працює);

— звільнення вакансій через вимушену міграцію частини населення, які може займати молодь: "Багато людей виїхало, покинули свої робочі місця і молодь їх займає, щоб закрити потребу, яка виникла" (жінка, 28 років, працює);

— стимулювання професійного розвитку, оволодіння новими професіями, знаннями, навичками: "...на зайнятості молоді дуже сильно вдарило, але я вважаю це навіть добре, тому що люди будуть підключати усі свої можливості, будуть навчатися новому і в подаль-

Рис. 1. Умови повернення молоді до своєї громади

Джерело: складено Н.В.Тілікію.

шому це буде великим плюсом" (чоловік, 22 роки, студент, ВПО).

Важливими критеріями вибору роботи для учасників/ць фокус-груп після повномасштабного російського вторгнення на територію України стали:

— гідний рівень оплати праці: "Я хочу знайти зараз роботу, яка буде мені... приносити доходи... Не знаю ким я буду" (чоловік, 26 років, не працює, ВПО);

— гнучкий графік роботи: "Критерієм для вибору роботи став графік, щоб була можливість мати неповний робочий день, надання відпустки та оплата праці" (жінка, 24 роки, студентка, ВПО);

— дистанційна або віддалена робота: "...онлайн можна влаштуватися в компанію, яка розташована в другому місті або в іншій країні, тому я розглядаю для себе такі варіанти" (жінка, 20 років, студентка); "...дистанційну або вахтовим методом" (жінка, 31 рік, не працює);

— робота, яка має приносити задоволення: "...зацікавленість в сфері, розуміння, що я роблю щось важливе та корисне, заробітна плата" (чоловік, 22 роки, студент, ВПО).

Але є молодь, яка не висуває жодних вимог щодо майбутнього працевлаштування — готові працювати будь-де аби мати роботу та заробіток.

Однією з проблем, пов'язаних з працевлаштуванням молоді з числа ВПО, є неможливість повернення до свого постійного місця проживання. Враховуючи це, у рамках фокусованих інтерв'ю було вивчено умови, за яких молодь може повернутися до своїх громад під час і після війни. Так, було виділено дві основні групи умов повернення молоді до своєї громади (див. рис. 1):

— суб'єктивні (внутрішні) — туга за домом (спогади, відчуття суму за родиною, рідним домом, друзями та близькими людьми) та відчуття патріотизму (любов до країни, рідного краю): "Я знаю, що багато хто повертається, бо скучили за своєю домівкою, за рідним краєм, за Україною..." (хлопець, 17 років, ВПО, студент); "Це людський фактор — спогади, сум за рідними,

відчуття, що ти тут дома. Певні звички, зона комфорту, яка є тут її не має за кордоном..." (дівчина, 17 років, ВПО, учениця); "Я думаю, що всі патріоти і повинні повертатися до України" (хлопець, 17 років, ВПО, студент); "...любов до України" (дівчина, 15 років, ВПО, учениця);

— об'єктивні (зовнішні), які поділяються на:

— економічні умови (створення робочих місць, гідна заробітна плата, економічний розвиток України, інвестиції в економіку): "...наявність робочих місць. І до війни багато людей були змушені поїхати на заробітки в такому молодому віці" (жінка, 31 рік, не працює), "...для молоді від 22 років це можливості роботи та розвитку в своїй країні" (жінка, 25 років, працює);

— соціальні умови (надання житла, для тих хто його втратив, надання матеріальної допомоги від держави, отримання якісної та доступної освіти): "...потрібна підтримка, фінансова і в працевлаштуванні..." (дівчина, 14 років, учениця), "Якщо говорити про студентів, то це якість та доступність освіти" (жінка, 25 років, працює), "...якщо будинок знищений або зруй-

нований, то звичайно потрібно надання житла." (дівчина, 14 років, учениця);

— безпечкові умови (відчуття безпеки, захищеності та стабілізації ситуації в країні): "Лише безпека у країні, впевненість що знову це не відбудеться, та певні пільги та допомоги від держави на перший час" (чоловік, 22 роки, студент, ВПО);

— етнокультурні умови (не знання мови, інший менталітет, відчуття себе "чужинцем"): "...діти, які закінчили школу за кордоном дистанційно...в мене дві подружки в Польщі, вони все одно планують повертатися в Україну і працювати, бо вони не бачать перспектив залишатись там" (дівчина, 15 років, ВПО, учениця).

Молодь, яка виїхала за кордон унаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію України, найближчим часом навряд чи повернеться до своїх громад через такі причини, як:

— працевлаштування і отримання стабільного доходу: "Багато людей, які виїхали за кордон там знайшли роботу, тому я думаю, що вони поки не будуть повертатися, через те, що мають стабільний дохід" (жінка, 22 роки, студентка);

— кращі умови життя, ніж в Україні: "...комфорт. Тому, що вони все життя жили на нашій землі, а як ми бачимо життя тут і життя там дуже різне" (дівчина, 14 років, ВПО, учениця).

Молодь із числа ВПО планує повернутися додому, якщо будуть забезпечені певні умови:

— відбудова житла та інфраструктури (будинки, школи тощо): "Так, я планую повертатися, коли все буде відбудовано..." (дівчина, 14 років, ВПО, особа з інвалідністю, учениця);

— деокупація території громади, "якщо це буде українська територія": "Так, ...коли там буде українська влада, а не російська. Якщо все буде добре, то я не бачу якихось проблем повернутися додому" (дівчина, 14 років, ВПО, особа з інвалідністю, учениця); "...взагалі я планую повертатися до себе в громаду, але за

умови, що наша громада буде деокупована" (хлопець, 17 років, ВПО, студент);

— закінчення війни, бойових дій: "Я обов'язково буду повертатися, але не одразу, бо зараз іде війна... Ми залишаємося у Києві і будемо чекати моменту, коли це все закінчиться, коли ми переможемо" (хлопець, 15 років, ВПО, учень).

Про неповернення певної частки молоді до України після закінчення війни демонструють інші соціологічні дослідження. Так, результати соціологічного дослідження "Опитування українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий прихисток за кордоном" свідчать, що майже кожен п'ятий опитаний замислюється про те, щоб залишитися в країні перебування (4% — не планують взагалі, а 17,0% — вагаються з відповіддю), тоді як 18,0% — повернуться не раніше ніж через рік або навіть пізніше [17]. Результати іншого дослідження свідчать, що кожен десятий українець (12%) хоче залишитися жити в іншій країні, 58% українців декларують, що мають таку можливість, тоді як 22% її не мають та будуть повертатися додому за першої ж нагоди [10]. Серед чинників, які, на думку українців, заважають їхньому поверненню до України, це відсутність роботи в країні (30,4%), відсутність житла або його руйнування (13,9%) та безпека в країні перебування (13,9%) [17].

Результати фокус-груп з молоддю², які проведені авторами статті, свідчать, що молодь вважає за необхідне підвищити рівень власних професійних навичок і знань задля гарантії подальшого працевлаштування, розширення можливостей вибору роботи:

— підвищити кваліфікацію в отриманій спеціальності: "Раніше я ще вагалася у виборі своєї професії та в тому, що буду працювати за спеціальністю. Наразі я планую ще більше поглибити свої навички в даній сфері, не лише навчанням, іншими курсами, щоб краще розуміти цю сферу та спробувати попрацювати в ній" (жінка 20 років студентка);

— оволодіти новими корисними навичками, які знадобляться в екстремальних умовах: "...події війни змусили трішки замислитись над тим, що в цілому сфера культури в таких екстремальних умовах є далеко не стратегічною і залишитись без роботи дуже легко, тому можливо, треба мати якийсь запасний варіант професійних навичок, які б дозволили більше працювати віддалено або в онлайн режимі" (чоловік, 34 роки, працює);

— оволодіти новою професією, спеціальністю: "Змінилось бачення, в тому плані, що будь ти юристом, будь ти продавцем, якщо війна, то роботи не буде ні в кого, тому необхідно отримати найбільше навичок та вмінь, для того, щоб мати змогу працювати не тільки кимось одним, а мати ще вибір ким можна йти працювати" (жінка, 22 роки, не працює, ВПО).

Результати шостого загальнонаціонального опитування "Адаптація українців до умов війни" також засвідчують, що у складних обставинах, обумовлених повномасштабним російським вторгненням на територію Ук-

раїни, українці не втрачають оптимістичних настроїв щодо майбутнього розвитку економіки та перспектив зайнятості. Так, молодь віком 18—34 років планує після війни підвищувати рівень освіти та професійні навички: 71% — отримати нову освіту чи нові знання; 59% — освоїти нову професію; 46% — відкрити власну справу; 30% — змінити роботу [23].

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Підводячи підсумки варто зазначити, що для відновлення економіки України у воєнний і повоєнний час потрібне екстрене забезпечення зайнятості, створення і розвиток нових робочих місць, створення умов для відновлення і реінтеграції територіальних громад та надання соціальної і психологічної допомоги групам осіб, які постраждали від війни. Щодо попиту на ринку праці, то існуватиме запит на професії, пов'язані з подоланням наслідків руйнації, відбудова територій і споруд, отриманням нових знань і навичок, соціальною, психологічною та медичною допомогою. Задля збереження і стабілізації персоналу доцільне впровадження гнучких форм організації і оплати праці.

Важливим етапом державна політика зайнятості має стати робота з особами, які звільнятиметься з лав Збройних Сил України, а, особливо, з молоддю, та створення робочих місць для них. Для цього доцільно розробити і запровадити програми професійної підготовки та перепідготовки для роботи у галузях економіки, які будуть базовими у розбудові країни в післявоєнний період (ІТ-технології, будівництво, аграрне виробництво, соціальна робота, психологія, військова справа); програми реінтеграції демобілізованих військовослужбовців, біженців, які повертаються, жертв війни, людей з інвалідністю до продуктивної діяльності та зменшення їх залежності від соціальних допомог; впровадження певних пільгових умов (зниження податків або звільнення від оподаткування) роботодавців, які наймають на роботу учасників бойових дій.

З огляду на вплив повномасштабної війни на зайнятість і працевлаштування молоді доцільно передбачити:

— залучення молоді до активних громадських робіт на рівні на місцевому рівні для відбудови інфраструктури та забезпечення тимчасового працевлаштування мігрантів;

— запровадження заходів спрямованих на покращення емоційного та психологічного стану молоді;

— розширення програм підготовки молоді до працевлаштування (проходження співбесіди, підготовка резюме, презентація власних умінь тощо);

— з метою вирішення проблеми з працевлаштуванням ВПО через мовний бар'єр (більшість внутрішньо переміщених розмовляють російською мовою) запровадження онлайн курсів з української мови для ВПО;

— для молодих людей, які розглядають можливість зміни професії, проводити ознайомчі профорієнтаційні заходи (інформування про сучасні умови та можливості працевлаштування).

² Результати соціологічного дослідження стосовно вивчення потреб молоді щодо кар'єрного розвитку і працевлаштування в межах програми "Мріємо та діємо" (UNITY), проведеного у червні-липні 2022 року ГО "Інститут молоді" на замовлення Центру "Розвиток КСВ" в межах програми "Мріємо та діємо". Програма "Мріємо та діємо" впроваджується за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та виконується IREX у партнерстві з Центром "Розвиток КСВ", Будуюмо Україну разом (БУР), Making Cents International (MCI), Міжнародним республіканським інститутом (IRI) та Zinc Network.

Література:

1. Війна в Україні: соціологічний вимір. Опитування проводилось з 13 по 23 березня 2022 року методом телефонного інтерв'ю. Загалом опитано 3007 респондентів. Компанія "Оперативна соціологія". URL: https://lb.ua/society/2022/04/12/513058_208_ukraintsiv_zminili_mistse.html (дата звернення: 21.07.2022).
2. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник / О.А. Грішнова. — 4-те вид., оновлене. — К.: Знання, 2009. — 290 с.
3. Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною Аналітичний звіт. Березень-квітень 2022. Компанія Gradus Research. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/Ukrainian_Business_inWar_2Wave_Report_Gradus_KSE_22042022.pdf?__cf_chl_tk=0QBHvqfumvng5M1A9-cLjXr8Wz_VU5H1bbd9sv9M2kWA-1654167348-0gaNycGzNCRE (дата звернення: 22.06.2022).
4. Економіка України під час війни: оперативна оцінка, квітень 2022. URL: <https://ces.org.ua/ua-economy-in-war/> (дата звернення: 05.08.2022).
5. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загальної населення. Раунд 4, 3 травня 2022 року. Міжнародна організація з міграції (МОМ). URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-4-3> (дата звернення: 22.06.2022).
6. Кульчицька К. Поїхати, щоб повернутися: чому українці за кордоном уникають статусу біженця. Аналітичний центр "Європа без бар'єрів". URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/28/7138538/> (дата звернення: 22.06.2022).
7. Лібанова Е., Цимбал О., Ярош О., Лісогор Л. Перехід на ринок праці молоді України: результати міжнародного дослідження "School-to-worktransitionsurveys" в Україні у 2013 та 2015 роках. — Міжнародне бюро праці. Женева: МОП, 2016. — 112 с.
8. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / [Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, І.О. Курило та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — К., 2015. — 356 с.
9. Марченко І. Б. Психологічні механізми підвищення престижу робітничих професій / Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення: Зб. наук. праць III Всеукраїнської науково-практичної конференції / Упорядники: Міропольська М. А., Капченко Л. М., Алексєєва А. В., Савченко Н. В. К.: ІПК ДСЗУ, 2008. 456 с.
10. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни росії проти України: аналітичний звіт. Перша хвиля дослідження. Травень 2022 року. URL: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_survey_wave1_UA_hSorts5.pdf (дата звернення: 29.05.2022).
11. Мобільність робочої сили України в умовах воєнної економіки. Інститут економіки та прогнозування НАН України URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=9009> (дата звернення: 17.08.2022).
12. Молодь на ринку праці: навички XXI століття та побудова кар'єри. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні / [Тілікіна Н.В., Аксьонова С.Ю., Андрученко Т.В.; Близнюк В.В. та інші] Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. Київ, 2019. 107 с.
13. Молодь України — 2017: Результати соціологічного дослідження / [Дмитрук Н., Падалка Г., Тілікіна Н. та інші]. Тернопіль: ТОВ "Терно-граф", 2017. 72 с.
14. Молодь України — 2018: Результати репрезентативного соціологічного дослідження / [Дмитрук Н., Падалка Г., Тілікіна Н. та інші]. Київ: ДП "Редакція інформаційного бюлетеня "Офіційний вісник Президента України", 2018. 72 с.
15. Найдьонов М. І., Григоровська Л. В. Престижність як аргумент вибору майбутньої професії та її динаміка протягом 2008—2010 років / Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (24 листопада 2011 р., м. Київ): у 2 ч. Ч. 1. / уклад.: Л. М. Купченко, С. О. Тарасюк, Л. Г. Авдєєв та ін. К.: ІНК ДСЗУ, 2011. С. 211-221.
16. Настрої українців та дії під час повномасштабної війни Росії з Україною. Gradus Research Company. Аналітичний звіт. 22 березень 2022. URL: https://gradus.app/documents/207/CitizensInWar_Gradus-KSE_31032022_ua_oHf97oA.pdf (дата звернення: 27.04.2022).
17. Опитування українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий прихисток за кордоном. ГО "Інститут молоді". 5—17 квітня 2022 року. URL: https://drive.google.com/file/d/1mmmJeOCqCw6JP0CJZ-RhMfuoYZICyTe_C/view?fbclid=IwAR1E4H93a-U4ubcM49gasWlgzRSTwqpv0UtVun2T8kqTwYwZdi-AXjyXJa_I (дата звернення: 20.04.2022)
18. Робоча сила за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2021 році. Держстат. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.09.2022).
19. Ромашов І. Як змінився ринок праці в Україні за 100 днів війни? URL: <https://budni.rabota.ua/ua/news/yak-zminivsia-rinok-pratsi-v-ukrayini-za-100-dniv-viyuni> (дата звернення: 10.07.2022).
20. Темпи падіння ВВП сповільнюються — статистика Держстату і Мінекономіки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/tempy-padinnia-vvp-spovilniuutsia-statystyka-derzhstatu-i-minekonomiky> (дата звернення: 20.09.2022).
21. Українські біженці в Європі. Дослідження поведінки та настроїв українців, що вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні. URL: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shhovimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini/> (дата звернення: 06.06.2022).
22. Українці та війна. Інститут соціології НАН України. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf (дата звернення: 10.06.2022).
23. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни. Соціологічна група "Рейтинг". 19 березня 2022 року. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_v__press.pdf (дата звернення: 22.04.2022).

References:

1. The official site of Operational Sociology (2022), "War in Ukraine: sociological dimension", available at: <https://oper.so/index.html#blog> (Accessed 07 June 2022).
2. Hrishnova, O.A. (2009), *Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny* [Labor economics and social and labor relations], Znanya, Kyiv, Ukraine.
3. The official site of Gradus Research Company (2022), "Diagnostics of the state of Ukrainian business during the full-scale war between Russia and Ukraine. March-April 2022", available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/Ukrainian_Business_in-War_2Wave_Report_Gradus_KSE_22042022.pdf?__cf_chl_tk=0QBHvqfumvnq5M1A9cLjXr8Wz_VU5H1-bbd9sv9M2kWA-1654167348-0-gaNycGzNCRE (Accessed 22 June 2022).
4. The official site of Centre for Economic Strategy (2022), "The economy of Ukraine during the war: an operational assessment", available at: <https://ces.org.ua/ua-economy-in-war/> (Accessed 5 August 2022).
5. The official site of International Organization for Migration (2022), "Report on internal displacement in Ukraine. Survey of the general population. Round 4, May 3, 2022", available at: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-4-3> (Accessed 22 June 2022).
6. The official site of Analytical center "Europe without barriers" (2022), "Going to return: why Ukrainians abroad avoid refugee status", available at: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/28/7138538/> (Accessed 22 June 2022).
7. Libanova, E., Tsymbal, O., Yarosh, O. and Lisohor, L. (2016), *Perehid na rynek pratsi molodi Ukrainy* [Transition to the labor market of Ukrainian youth], International Organization for Migration, Kyiv, Ukraine.
8. Libanova, E.M., Makarova, O.V. and Kurylo I.O. (2015), *Liuds'kyj rozvytok v Ukraini. Modernizatsiia sotsial'noi polityky: rehional'nyj aspekt (kolektyvna monohrafiia)* [Human development in Ukraine. Modernization of social policy: regional aspect (collective monograph)], Instytut demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
9. Marchenko, I.B. (2008), "Psychological mechanisms of increasing the prestige of working professions", *Aktual'ni problemy profesijnoi orientatsii ta profesijnoho navchannia naselennia*, vol. 1, pp. 145—152.
10. The official site of Analytical center "Europe without barriers" (2022), "Migration and Socio-Political Attitudes During Russia's Full-Scale War Against Ukraine", available at: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_survey_wave1_UA_hSorts5.pdf (Accessed 29 May 2022).
11. The official site of Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine (2022), "Mobility of the labor force of Ukraine in the conditions of the military economy", available at: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=9009> (Accessed 17 August 2022).
12. Tilikina, N.V., Aksyonova, S.Yu., Andriuchenko, T.V., Blyznyuk, V.V. etc. (2019), *Molod' na rynku pratsi: navychky XXI stolittia ta pobudova kar'ieri* [Youth on the labor market: 21st century skills and career building], Derzhavnyj instytut simejnoi ta molodizhnoi polityky, Kyiv, Ukraine.
13. Dmytruk, N., Padalka, G., Tilikina, N. and oth. (2017), *Molod' Ukrainy — 2017* [Youth of Ukraine — 2017], Terno-hraf, Ternopil', Ukraine.
14. Dmytruk, N., Padalka, G., Tilikina, N. and oth. (2018), *Molod' Ukrainy — 2018* [Youth of Ukraine — 2017], Redaktsiia informatsijnoho biuletenu "Ofitsijnyj visnyk Prezidenta Ukrainy", Kyiv, Ukraine.
15. Naidyonov, M. I. and Hryhorovska, L. V. (2011), "Prestige as an argument for choosing a future profession and its dynamics during 2008—2010", *Aktual'ni problemy profesijnoi orientatsii ta profesijnoho navchannia naselennia*, vol. 2, pp. 211—221.
16. The official site of Gradus Research Company (2022), "Moods of Ukrainians and actions during Russia's full-scale war with Ukraine — 12 March 2022", available at: https://gradus.app/documents/203/GradusResearch_Report_KSE_citizens_13042022.pdf (Accessed 25 April 2022).
17. The official site of NGO "Institute for Youth" (2022), "Survey of Ukrainian refugees and persons seeking temporary shelter abroad", available at: https://drive.google.com/file/d/1mmmJeOCqCw6JP0CJZRh-MfuoYZiCyTe_C/view?fbclid=IwAR1E4H93aU4ubcM49-rasWlGzRSTwqpv0UtVun2T8kqTwYwZdiAXjyXJa_I (Accessed 20 April 2022).
18. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2022), "Labor force by sex, type of location and age groups in 2021", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 September 2022).
19. The official site of Media platform about work and life (2022), "How did the labor market in Ukraine change during the 100 days of the war?", available at: <https://budni.rabota.ua/ua/news/yak-zminivsia-rinok-pratsi-v-ukrayini-za-100-dniv-viyni> (Accessed 10 July 2022).
20. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2022), "The pace of GDP decline is slowing down", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/tempypadinnia-vvp-spovilniuiutsia-statystyka-derzhstatu-i-minekonomiky> (Accessed 20 September 2022).
21. The official site of 4Service Group (2022), "Ukrainian refugees 2022 in Europe. A study of the behavior and attitudes of Ukrainians who were forced to leave for Europe as a result of the war in Ukraine", available at: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shho-vimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini/> (Accessed 06 June 2022).
22. The official site of Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine (2022), "Ukrainians and war", available at: https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf (Accessed 10 June 2022).
23. The official site of Sociological group "Rating" (2022), "The sixth national survey: adaptation of Ukrainians to the conditions of war", available at: https://rating-group.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_v__press.pdf (Accessed 22 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 30.10.2022 р.